

Případ nekonfesní religiozity ve středověké Evropě: Bompietro z Boloně

DAVID ZBÍRAL*

V této studii chci představit a analyzovat dostupné údaje o religiozitě brašňáře Bompietra z Boloně, vyšetřovaného v roce 1299 inkvizitorem Guidem z Vicenzy a posléze odsouzeného k upálení za znouupadnutí do kacířství. Text je součástí širšího projektu, v jehož rámci zpracovávám případové studie o religiozitě středověkých lidí na základě vybraných italských a jihofrancouzských inkvizičních záznamů z let 1270-1330. Kromě textů věnovaných historiografii inkvizice,¹ inkviziční proceduře² či problematice inkvizičních záznamů jako pramene o životních světech vypovídajících³ jsem zatím publikoval dvě studie s tímto zaměřením. V první z nich jsem zpracoval případ Armanna řečeného Pungilupa, jehož mnohोtvárná religiozita podle mého mínění překračuje kategorii členství, do určité míry snad i kategorii náboženství vymezeného jako systém představ a praktik, jež své stoupence pojí do morálního společenství.⁴ Ve druhé jsem se zaměřil na Jakuba Flamenghiho, hédonistického mnicha zastávajícího silně skeptický postoj vůči náboženským představám a praktikám.⁵ Případové studie v tomto projektu pojmám víceméně biograficky, tedy jako rekonstrukci religiozity dané osoby na pozadí dostupných informací o její osobní historii, životních podmínkách a průběhu daného inkvizičního procesu. Tento přístup považuji s určitými výhradami⁶ za legitimní, přestože se pochopitelně jedná o informace dosti zlomkovité, selektivní

* Tato studie vznikla s podporou grantu Grantové agentury České republiky (projekt č. P401/12/0657 „Prameny ke studiu nesouhlasných náboženských hnutí ve středověkém západním křesťanství se zaměřením na katarství“). Děkuji anonymním recenzentům za připomínky, které napomohly určitější formulaci zaměření studie.

1 David Zbiral, „Současné bádání o středověké inkvizici: Stav, směřování, perspektivy“, *Český časopis historický* 110/1, 2012, 1-19.

2 David Zbiral, „Legislativní rámec, raný vývoj a průběh inkvizičních procesů ve 13.-14. století“, *Pantheon: Religionistický časopis* 7/2, 2012, přijato k vydání.

3 David Zbiral, „Inkviziční záznamy jako pramen historického bádání: Možnosti, omezení, strategie čtení“, *Dějiny – teorie – kritika* 9/2, 2012, přijato k vydání.

4 David Zbiral, „Osobní religiozita, náboženství a členství: Případ Armanna ‚Pungilupa‘ z Ferrary“, *Religio: Revue pro religionistiku* 19/2, 2011, 147-178.

5 David Zbiral, „Skeptický a materialistický proud ve středověkém křesťanství: Případ z Itálie 13. století“, *Religio: Revue pro religionistiku* 20/1, 2012, 93-106.

6 Viz D. Zbiral, „Inkviziční záznamy jako pramen...“.

a vzešlé z mocensky nerovného dialogu mezi vyšetřovatelem a vyšetřovaným. Celkovým cílem projektu je doplnit a prokreslit, místy snad i poopravit, představy o religiozitě ve středověké Evropě, zejména pak poukázat na případy religiozity vyznačující se rysy, které běžně připisujeme spíše religiozitě v Evropě moderní nežli středověké, jako je silná individualizovanost, proměnlivost, nevylučnost, nejednoznačná náboženská příslušnost nebo výrazný skepticismus vůči náboženským institucím, praktikám či představám.

Na základě Bompietrova případu se pokusím ukázat, že ve středověké Evropě existoval typ religiozity, který by se dal označit za religiozitu nekonfesní. Tím mám na mysli religiozitu, která vykazuje (1) zaměření na běžné každodenní činnosti spíše než na nadpřirozené představy a (2) malý zájem o hranice jednotlivých organizací, a to včetně těch, jejichž podporu či příslušnost k nim chápou jejich představitelé jako výlučnou, například prostřednictvím označování konkurenčních organizací za kacířské.

Shrnutí případu

Bompietro pocházel z Boloně. Když se stal v témže městě předmětem vyšetřování ve věci kacířství, měl zřejmě něco přes čtyřicet let.⁷ Jednalo se podle všeho o celkem zámožného měšťana. Povoláním byl brašnář, vedle toho však čile obchodoval s luxusním zbožím (záznamy se zmiňují o hedvábí a skořici) a viditelně disponoval značnou hotovostí.⁸ Jeho rodiče se jmenovali Jan a Dolcebona.⁹ Ve věku asi dvanácti let se začal dostávat do styku s nekonformními askety, kteří docházeli do domu jeho rodičů v Boloni a rodiče je ubytovávali. Již asi v patnácti letech se oženil a přesídlil do Ferrary, kde žil asi pět nebo šest let.¹⁰ Poté, co zde byl předvolán před inkvizitora a musel se přísežně zříci kacířství, vrátil se s manželkou Contessou do Boloně, aby se vyhnul dalším důsledkům vyšetřování.¹¹ S Contessou měl syny Jakuba a Andriola.¹² Jeho styky s nekonformními

7 O asi třicet let dříve žil, tehdy dvanáctiletý chlapec, s rodiči v Boloni: Lorenzo Paolini – Raniero Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I*, Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo 1982, 29, srov. 26.

8 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 189-191, 194-196, 221. Srov. Lorenzo Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I: L'eresia catara alla fine del duecento*, Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo 1975, 163-165; Carol Lansing, *Power and Purity: Cathar Heresy in Medieval Italy*, New York – Oxford: Oxford University Press 1998, 71.

9 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 29 aj.

10 Zřejmě tu nadále bydlel s rodiči, srov. zmínku o ubytování kacířů jeho rodiči ve Ferrare: *ibid.*, 26.

11 *Ibid.*, 29-30.

12 *Ibid.*, 184, 189-191, 221.

askety pokračovaly i po opětovném přesídlení do Boloně.¹³ Do kacířství byli ostatně zapleteni i Bompietrovi další příbuzní: sestra Benata a její manžel Jordanin¹⁴ i Contessin otec,¹⁵ brašňář Konstantin.¹⁶ Bompietrova matka byla za kacířství dokonce upálena.¹⁷ Bompietrův otec přijal na smrtelné posteli katarský křest (consolamentum), jeho ostatky však nebyly až do doby Bompietrova procesu spáleny, jelikož se tuto událost až dosud dařilo před inkvizitory skrývat.¹⁸

Jak jsem předeslal, vyšetřování Guidem z Vicenzy nebylo Bompietrovým prvním setkáním s inkvizitory. V roce 1276 (10. listopadu a 7. prosince) jej vyslechl inkvizitor Vilém z Cremony, shledal jej vinným z podpory kacířství a odsoudil jej k peněžité pokutě, pouti do Říma a nošení žlutých křížů. Bompietro však později před Guidem přiznal, že toto pokání nevykonával, kříže si bez povolení sňal a přestěhoval se do Boloně.¹⁹ Dále prý v Boloni předstoupil před inkvizitora Floria z Vicenzy, který jej zprostil exkomunikace, neuložil mu však za neuskutečnění pokání žádný trest, jen jej „zlehka přetáhl holí přes záda“; zda byl o rozhrěšení vyhotoven písemný záznam, údajně neví a svědky slyšení si nepamatuje.²⁰ Trest natolik mírný a natolik se odchylovající od kanonických ustanovení o vyšetřování kacířství budí určité pochybnosti. O výsledku Floriem se nicméně zmiňuje i Guidův rozsudek a umísťuje jej do roku 1279 (bez přesnějšího data).²¹

Jak se Bompietro dostal do hledáčku Guida z Vicenzy, není přesně známo, viditelně však jde o součást širšího Guidova programu otvírání starých případů a přezkoumávání, zda nedošlo ke znovuupadnutí podezřelých do kacířství. V každém případě byl Bompietro 26. února 1299 předvolán, a když se nedostavil, dal ho Guido zatknout a uvěznit.²² Bompietro poté vypovídal 23. března, zřejmě 25. března,²³ 7. dubna a 11. května 1299.²⁴ Již 4. dubna Guido z Vicenzy požádal o stanovisko právní znalce. Ti vydali v přítomnosti Guida a boloňského biskupa dobrozdání, v němž Bompietra označují za recidivistu, jenž po abjuraci znovu propadl kacířství.²⁵ Poté byl Bompietrovi 10. dubna stanoven termín k předložení obha-

13 *Ibid.*, 30.

14 *Ibid.*, 32, 44.

15 *Ibid.*, 78.

16 *Ibid.*, 29, 44.

17 *Ibid.*, 228.

18 *Ibid.*, 43-44.

19 *Ibid.*, 29, 306-307.

20 *Ibid.*, 33.

21 *Ibid.*, 307. Tato informace se v záznamu Bompietrovy výpovědi (*ibid.*, 33) nenachází.

22 *Ibid.*, 25, 220, 293, 307.

23 Poslední číslice data druhé výpovědi je nejistá: *ibid.*, 31, pozn. a.

24 *Ibid.*, 25, 31, 33, 43.

25 Lorenzo Paolini – Raniero Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310* II, Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo 1982, 596-597.

joby, žádnou však nepředložil.²⁶ Před poslední, čtvrtou výpovědí byl podroben mučení, k němuž svolili právní znalci v dobrozdání z 11. května.²⁷ Výslech proběhl ještě téhož dne. Poté byl Bompietro 12. května předvolán či spíše předveden a byl nad ním vynesena rozsudek, který shrnul vývoj vyšetřování, shledal Bompietra vinným recidivou a vyhlásil jeho vydání světskému rameni a zabavení veškerého jeho majetku.²⁸ Následujícího dne, 13. května 1299,²⁹ byl pak Bompietro upálen spolu s dalším odsouzeným, brašnářem Juliánem.³⁰

Proti vykonání rozsudku se ve shromážděném davu zvedla doslova vlna odporu zahrnující házení kamenů a hlíny, modlitby, aby se Bompietrovi podařilo uprchnout, výhrůžky a nadávky, dohady, že dominikáni Bompietra odsoudili, aby se zmocnili jeho majetku, zlořečení dominikánům, vykřikování „Smrt inkvizitorovi a fráterům!“, tasení nožů a mečů i zvěsti, že lidé se zbraní v ruce napadnou dominikánský konvent.³¹ Mnozí účastníci nepokojů se zmiňovali i o Juliánovi a o ostatcích Rosafioro, jež byly spáleny spolu s oběma odsouzenými, avšak Bompietrovo upálení pobouřilo přihlížející zdaleka nejvíce. Bompietra označovali za dobrého člověka³² a odmítali, že by byl kacír, případně dokonce zpochybňovali samotný koncept hereze jako vynález fráterů.³³ „Ať se fráterům za to, že zahubili Bompietra, narodí vlčice,“ nechala se slyšet jedna žena.³⁴

Nepokoje dosáhly vskutku úctyhodných rozměrů. Plných 343 osob různého společenského postavení³⁵ předstoupilo v následujících dnech a týdnech před inkvizitora (patrně proto, že účastníky nepokojů hromadně exkomunikoval a lidé měli obavy z přísnějšího trestu, kdyby nepřišli sami), přiznalo své prohřešky a zaplatilo pokutu.³⁶ Lorenzo Paolini hovoří doslova o frontě před inkvizičním soudem ve dnech následujících po 13. kvěť-

26 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 129, 308.

27 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 II...*, 600-601.

28 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 151-152, 306-309.

29 L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 16, pozn. 68, a 64.

30 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 68, 74 atd.

31 Např. *ibid.*, 185-186, 194, 201, 203-204, 206, 212, 219, 289 atd. K těmto nepokojům srov. L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 63-79.

32 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 175, 183, 184, 191, 220, 242, 250, 259, 261, 262, 279, 280, 286, 288, 289 atd.

33 *Ibid.*, 51, 197, 215, 216, 253, 282.

34 *Ibid.*, 289.

35 L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 63, 67-68. Srov. C. Lansing, *Power and Purity...*, 154.

36 L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 67.

nu. Nejvyšší počet osob vyslechnutých během jednoho dne činil 48.³⁷ Připočteme-li k číslu 343 ještě dalších 12 osob uvedených jinými svědky, dostaneme se k celkovému počtu 355 účastníků protestů a nepokojů, z toho 257 žen a 98 mužů.³⁸ Kdo ví, kolik dalších přihlížejících se rozhořčených hovorů a vyvolávání protiinkvizičních hesel účastnilo, ale nepřišli se přiznat.

Rozsudek byl navzdory nepokojům vykonán. Bompietrovy stoupen-
cům se nicméně podařilo alespoň pohřbít jeho ostatky,³⁹ takže nedošlo k jejich rozprášení. Bompietrovo jmění bylo zabaveno, a to včetně jeho pohledávek, na jejichž zjišťování se zaměřuje několik výpovědí.⁴⁰ Poté, co nechal podestát Boloně své právo na prodej Bompietrova majetku, zejména jeho domu, propadnout ve prospěch inkvizitora, inkvizitor jej odprodal zpět Bompietrovu synu Jakobovi.⁴¹

Pramen

Bompietrův případ je zachycen v registru boloňské inkvizice z přelomu 13. a 14. století (Bologna, Biblioteca comunale dell'Archiginnasio, ms. B 1856, *in extenso*). Tento registr celkově patří spíše mezi ty skoupější, přesto však skýtá cenné údaje o žité religiozitě konkrétních osob, tedy údaje, jakých se v jiných typech středověkých pramenů dobereme jen poměrně vzácně. Inkviziční záznamy z tohoto hlediska představují jedinečný zdroj informací, a to i přes všechny obtíže spojené s jejich využíváním jako pramene o představách, jednání a životních podmínkách vypovídajících.⁴²

37 *Ibid.*, 66.

38 *Ibid.*, 67.

39 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 187-188, 274.

40 *Ibid.*, 189-191, 194-196.

41 *Ibid.*, 221-222; L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 II...*, 597.

42 Zevrubnější informace o tomto registru jsem předložil v D. Zbírál, „Skeptický a materialistický proud...“, 94-96. K využívání inkvizičních záznamů jako pramene historického bádání obecně viz Carlo Ginzburg, „Checking the Evidence: The Judge and the Historian“, *Critical Inquiry* 18/1, 1991, 79-92; Andrea Del Col, „I processi dell'Inquisizione come fonte: Considerazioni diplomatiche e storiche“, *Annuario dell'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea* 35-36, 1983-1984, 29-49; id., „Alcune osservazioni sui processi inquisitoriali come fonti storiche“, *Metodi e ricerche* 13/1-2, 1994, 85-105; id., „Minute e confronto con i verbali definitivi nel processo del Sant'Ufficio di Belluno contro Petri Rayther (1557)“, in: *Le scritture e le opere degli inquisitori*, (Quaderni di storia religiosa 9), Verona: Cierre 2002, 201-237; John H. Arnold, „The Historian as Inquisitor: The Ethics of Interrogating Subaltern Voices“, *Rethinking History* 2/3, 1998, 379-386; Ricardo García Cárcel, „¿Son creíbles las fuentes inquisitoriales?“, in: Andrea Del Col – Giovanna Paolin (eds.), *L'Inquisizione*

Záznamy zahrnují čtyři Bompietrovy výpovědi, vyjádření znalců o vině, stanovení termínu k předložení obhajoby, dobrozdání povolující užití tortury, předvolání k vyslechnutí rozsudku a samotný rozsudek.⁴³ Vedle toho se v registru dochovaly tři výpovědi Bompietrovy manželky Contessy,⁴⁴ jež obsahují některá cenná upřesnění. Další dokumenty se týkají Bompietrova majetku a pohledávek.⁴⁵ Z vývoje procesu se nezdá, že by nějaké záznamy Bompietrových výpovědí chyběly. Přinejmenším dva dotazy nicméně dokládají, že registr neobsahuje všechny informace, jež měl inkvizitor k dispozici.⁴⁶ Bohužel se nedochovaly záznamy Bompietrových výpovědí v 70. letech 13. století, jež by jistě skýtaly zajímavé možnosti srovnání.

Bompietro během procesu sledoval určité strategie, zejména se viditelně snažil krýt vlastní manželku a zčásti i švagra Jordanina, potažmo sestru Benatu. Tuto snahu opustil až v poslední výpovědi, po využití tortury.⁴⁷ Již v první výpovědi nicméně udal značné množství lidí,⁴⁸ snad pod vlivem věznění nebo v naději, že si tím vyslouží inkvizitorovu shovívavost.

Z právního hlediska se Bompietrovy výpovědi nijak nevymykají průměru boloňského registru. Všechny obsahují jména přísedících svědků. U třetí a čtvrté výpovědi chybí záznam o přísaze.⁴⁹ Bompietro dostal ve shodě s řádnou procedurou možnost nechat si záznamy přepsat jako podklad k obhajobě, čehož však nevyužil.⁵⁰

Také povaha záznamů výpovědí v Bompietrově procesu odpovídá obecným charakteristikám boloňského registru. Vyšetřování je věcné, stručné, snad až úsečné. Záznam má sklon k hegemonné terminologii a formulacím, jež směřují především ke konstatování viny; obecně je nelze

romana: Metodologia delle fonti e storia istituzionale, Trieste: Università di Trieste – Montereale Valcellina: Circolo culturale Menocchio 2000, 103-116; Arnold Esch, „Gli interrogatori di testi come fonte storica: Senso del tempo e vita sociale esplorati dall'interno“, *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* 105, 2003, 249-265; D. Zbiral, „Inkviziční záznamy jako pramen...“.

43 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 25-34, 129, 43-45, 151-152, 306-309; iid. (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 II...*, 596-597, 600-601.

44 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 78-79, 80, 102-103.

45 *Ibid.*, 189-191, 194-196, 221-222; L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 II...*, 597.

46 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 31 (zmínka o Manstrucciovi alias Salvim a o hrozbách mendikantům).

47 Viz *ibid.*, 32, 43-44.

48 Viz *ibid.*, 26-29.

49 *Ibid.*, 33, 43.

50 *Ibid.*, 129, 308.

pokládat za věrné citace Bompietroových slov.⁵¹ Výpovědi jsou přeznačeny ustálenou inkviziční terminologií, styl je poněkud formulkovitý a určovací inkvizitorovými dotazy.

Bompietro dostává v záznamech jen poměrně malý prostor k jednání a ke změně směru dotazování. Přesto lze v záznamech identifikovat určité „nadbytky řeči“. Převážně jde výpravné pasáže o Bompietrově životě. Výpovědi se vrací mnoho let nazpět,⁵² až do doby, kdy Bompietrovi bylo dvanáct let, a zmiňují se o několika každodenních situacích a interakcích. Žádnou hlubší analýzu narativní perspektivy a Bompietrovy role ve výstavbě vlastní identity během výsledku sice neumožňují, přesto se však pokusím z dostupných zlomků rekonstruovat alespoň některé aspekty Bompietrovy religiozity.

Představy

Záznamy výpovědi se příliš nezaměřují na Bompietrovy představy, několik údajů o nich však přece zachycují. Zejména obsahují náznak kritiky představitelů církve a vychvalování nekonformních asketů a jejich způsobu života. Inkvizitor se Bompietra dotázal, zda po odsouzení k nošení křížů „vychvaloval víru kacířů, kacíře a život kacířů“, „mluvil špatně o víře římské církve a o fráterech“ a „spolu se svým otcem Janem fráterům hrozil s tím, že by jim milerád posloužil několika ostrými noži“. Bompietro tato obvinění popřel.⁵³ Vychvalování kacířů a výroky proti římské církvi a mendikantům prý jen slyšel od brašnáře Juliána.⁵⁴

První dva citované úryvky by mohly být pouhým obecným inkvizitorovým dotazem, třetí však prozrazuje, že za ním stojí konkrétnější údaj, jež inkvizitor získal z nám neznámého zdroje (stejně jako informaci o Bompietrově setkání s jistým kacířem Manstruciem alias Salvim, jež tomuto úryvku bezprostředně předchází).⁵⁵ I kdyby nebylo několikerého výslovného dotazu, zda se tak či onak provinil „poté, co byl označen křížem“,⁵⁶ si Bompietro musel velmi dobře uvědomovat, že mu hrozí upálení za recidivu. Měl dobrý důvod, proč se nepřiznat. S přihlédnutím k tomu považuji za celkem pravděpodobné, že skutečně vedl antiklerikální řeči, o nichž neznámý svědek inkvizitora zpravil.

51 Viz např. *ibid.*, 34 („dobře věděl, že ... jsou kacíři, a jakožto kacířům jim prokázal úklonu“).

52 Srov. L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo* I..., 2.

53 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310* I..., 31.

54 *Ibid.*, 30, 31.

55 Viz *ibid.*, 31.

56 *Ibid.*

V Bompietrově výpovědi se neobjevuje jediný náznak dualistických kosmogonických mýtů, jež bývají s katary tak často spojovány.⁵⁷ Zato přiznal, že kdysi zastával jiné nekonformní představy: věřil, „že kacíři jsou nejlepší lidé na světě a že v nich a jejich víře je skutečná spása, kdežto ve víře římské církve je zatracení. A věřil, že manželství není dovolené a není podle Boží vůle (*secundum Deum*). O Těle Kristově nevěřil nic.⁵⁸ A že je hřích usmrcovat zločince. A věřil i všemu ostatnímu, co títo kacíři učí a čemu věří. Uvedl ale, že nyní přijímá a zastává víru římské církve, a to již dvacet let“.⁵⁹

Praktiky

Záznamy výpovědí zachycují vícero praktik, do nichž se Bompietro zapojoval. Za důležitou součást jeho náboženské praxe lze považovat styky s nekonformními askety. Bompietro je navštěvoval a zásoboval potravinami. Například „poslal kacířce Marii ryby do Juliánova domu nebo do takového domečku, ve kterém Marie bydlela a který byl poblíž Juliánova domu“ (Bompietro, 1299).⁶⁰ Těmto asketům také poskytoval přístřeší⁶¹ a k jejich obsluhování vedl i svou ženu. Ta přiznala, že kacířce Marii několikrát zanesla víno a ryby.⁶² Přinejmenším před svým prvním předvoláním v 70. letech 13. století se Bompietro také účastnil úkonů běžných v katarském prostředí: prováděl rituální úklonu při setkání s katary a jedl jimi pozeňnaný chléb.⁶³ V případě některých setkání ovšem rituální úklonu nepřiznal.⁶⁴ Svou ženu v účasti na těchto úkonech také podporoval. Sama vylíčila, jak „od Marie ... přijala po způsobu kacířů pozeňnaný chléb, s vědomím, že je Marie kacířka. A tehdy od kacířky Marie přijali

57 C. Lansing, *Power and Purity...*, 16. Ucelené kritice vymezování katarství prostřednictvím dualistických představ se věnují v David Zbiral, *Největší hereze: Dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy*, Praha: Argo 2007.

58 Podle C. Lansing, *Power and Purity...*, 92, „[m]ožná svátost choval v úctě, ale nesdílel víru v předpodstatnění. Je také možné, že když Bompietro řekl, že o Těle Kristově nevěří nic, měl tím na mysli, že si je nejistý“. Lansingová ovšem ve své interpretaci opomíjí, že tato pasáž má zachycovat někdejší, nikoli současné představy, jak jasně dokazuje Bompietrovo prohlášení, že nyní již dvacet let zastává víru římské církve. Užité imperpektum zde proto nelze pokládat za dodržení souslednosti časové. Tento výrok o Těle Kristově tudíž asi znamená prostě tolik, že tehdy na tuto otázku neměl žádný názor.

59 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 32.

60 *Ibid.*, 30.

61 *Ibid.*, 79, 80.

62 *Ibid.*, 79, 102, 103.

63 *Ibid.*, 26, 31, 34, 80.

64 *Ibid.*, 30, 43. Podobné popření v Contessině výpovědi *ibid.*, 102.

požehnaný chléb i Bompietro, manžel svědkyně, Dolcebona, tchyně svědkyně, a Jan, Bompietrův otec. Dále uvedla, že Dolcebona, tchyně svědkyně, svědkyni řekla, že Petr z Rimini dal jindy o Velikonocích požehnaný chléb Janu, Bompietrovi a Dolceboně, ale svědkyně tehdy nedostala, protože byla po porodu“ (Contessa, 1299).⁶⁵

Přínejmenším po opětovném přestěhování do Boloně se Bompietro na druhou stranu rozhodně nevyhýbal většinovým náboženským praktikám. Jistý Zambonino prý prohlásil, že s ním Bompietro „chodíval ... na bohoslužbu“ (Jan Bonmercatti, 1299).⁶⁶

Bompietro také před upálením prosil, aby směl přijmout Tělo Kristovo. Podle jedné výpovědi „na náměstí, když měli být Bompietro a Julián odsouzeni podestou a Bompietro prosil o Tělo Kristovo a na shromáždění volal k lidu, svědek řekl: ‚Jak je to možné? Ten člověk působí jako dobrý křesťan. Viděl jsem, že kacíři pohrdají Tělem Kristovým, a tento o ně prosí. Jak se může jednat o kacíře, když žádá o Tělo Kristovo? To není možné‘“ (Jan de Vernatia, 1299).⁶⁷ Bompietrovu žádost dosvědčují i další svědkové, a že jeho přání nebylo vyhověno, shromážděný lid velmi pobouřilo.⁶⁸ Je to ostatně v rozporu s výnosem papeže Alexandra IV., podle kterého nemá být dokonce ani kacířům recidivistům odepřena zpověď a přijímání, pokud projeví lítost.⁶⁹

Nemyslím si, že by tato Bompietrova žádost byla pouhým zoufalým pokusem vyhnout se upálení, jak se na základě pochybné interpretace jednoho úryvku z boloňského registru domnívá Lorenzo Paolini.⁷⁰ Shodně s Carol Lansingovou⁷¹ tuto epizodu nepovažuji ani za projev náhlé konverze k víře římské církve. Bompietro zřejmě naopak choval eucharistii v úctě dlouhodobě, víme totiž, že karmelitánům „dával víno na (mešní)

65 *Ibid.*, 80, srov. 102.

66 *Ibid.*, 175.

67 *Ibid.*, 165.

68 *Ibid.*, 66, 166, 167, 183, 200, 224, 284, 291 aj.

69 L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 72-73, pozn. 276. Srov. Gabriele Zanella, „Itinerari ereticali: Patari e catari tra Rimini e Verona“, in: id. *Hereticalia: Temi e discussioni*, (Collectanea 7), Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo 1995, 67-118: 101, pozn. 205 (Zanellova poznámka, že Bompietrovi byla odepřena i zpověď, je ovšem založena na nepřesném čtení Paoliniho textu; v registru nic nedosvědčuje, že by o zpověď žádal).

70 Jde o pasáž, kde se vyšetřovatel ptá jistého Vallariana, zda Bompietra navedl, aby poprosil o Tělo Kristovo a pokusil se tak získat milost, ten to však popírá: L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 162. L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 72, pozn. 276, úryvek vytrhuje z kontextu a mylně tvrdí, že Vallariano toto navedení přiznal.

71 C. Lansing, *Power and Purity...*, 92.

obět“ (Benincasa Martini, 1299, a Nascimbene Adelardi, 1299).⁷² Někteří z těch, kdo upálení přihlíželi, velmi nelibě nesli, že se karmelitáni Bompiertra nijak nezastali.⁷³

Zachycené Bompieretrovy praktiky překračují konfesní hranice: jedná se o úkony katolické i o úkony nekonformní, katarské. Na rozdíl od případu Armanna „Pungilupā“ z Ferrary, který jsem zpracoval v jiné studii,⁷⁴ se však některé z nich mohou vztahovat ke dvěma různým obdobím Bompieretrova života. Přesto lze doložit přinejmenším jeho souběžnou podporu autorit v náboženských záležitostech, jejichž protiklad zřejmě nevnímal tak ostře jako ony samy.

V jednom případě záznamy odhalují určitý potenciální zdroj napětí mezi Bompieretrovými představami a jeho praxí: víra, že „manželství není dovolené a není podle Boží vůle“,⁷⁵ mu nikterak nebránila v tom, aby sám v manželství žil.⁷⁶

Závěr

Dochované pramenné stopy o Bompieretrovi ukazují převážně na religiozitu prakticky zaměřenou⁷⁷ a nekonfesní. Navzdory podpoře katarů se v prameni neobjevují žádné známky dualistických kosmogonických a teologických představ.⁷⁸ Doktrinální obsah Bompieretrova kacířství je mizivý. Ani rozsudek se ostatně o žádných konkrétních nekonformních názorech nezmiňuje.

Dalo by se samozřejmě namítnout, že závěr o nedoktrinální povaze Bompieretrovy religiozity může být podmíněn zaměřením dochovaných záznamů na činy vypovídajících a naopak malým zájmem o jejich představy. V konfrontaci se dvěma jinými případy zachycenými v témže registru, případem Jakuba Flamenghiho a Bonigrina z Verony, se mi však toto vy-

72 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 48, 49 (celá věta se doslovně shoduje, notář ji viditelně standardizoval). Další doklad *ibid.*, 170. Srov. C. Lansing, *Power and Purity...*, 92.

73 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 48, 49, 55.

74 D. Zbírál, „Osobní religiozita, náboženství a členství...“.

75 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 32.

76 Již v době, kdy tento názor zastával: *ibid.*, 29-30. Srov. Gabriele Zanella, „Malessere ereticale in Valle Padana (1260-1308)“, in: id., *Hereticalia: Temi e discussioni*, (Collectanea 7), Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo 1995, 15-66: 53.

77 Srov. L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 122; Gabriele Zanella, „L'eresia catara fra XIII e XIV secolo: In margine al disagio di una storiografia“, in: id., *Hereticalia: Temi e discussioni*, (Collectanea 7), Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo 1995, 127-143: 138; C. Lansing, *Power and Purity...*, 92.

78 Srov. C. Lansing, *Power and Purity...*, 16.

světlení nezdá přesvědčivé. V obou případech se tentýž inkvizitor, Guido z Vicenzy, zaměřuje na představy dosti pozorně, rozhodně nelze říci, že by je opomíjel.⁷⁹

Nejpřesvědčivější doklad o tom, že Bompietrova religiozita měla převážně nekonfesní povahu, nakonec poskytuje jeho vlastní výpověď: „Na dotaz, jakou víru (*fidem*) a jakou nauku (*credenciam*) zastával a k víře (*fidem*) jakých kacířů se přikláněl, odpověděl, že mezi naukami a sektami kacířů (*inter credencias et septas hereticorum*) dost dobře nerozlišoval, avšak věřil, že kacíři jsou nejlepší lidé na světě a že v nich a jejich víře (*fide*) je skutečná spása, kdežto ve víře (*fide*) římské církve je zatracení.“⁸⁰ Jak poznamenává Carol Lansingová, Bompietro věděl o kacířských sektách, do nichž měl údajně patřit, a o jejich učení viditelně méně než inkvizitoři.⁸¹ Podstatou jeho kacířství byla vlastně podpora neschválených osob.⁸²

Vedle závěrů o nekonfesní religiozitě umožňuje Bompietrův případ úvahu o modelu vztahu mezi představami, praktikami a příslušností. Guido z Vicenzy – a vůbec většina inkvizitorů – předpokládal, že představy, praktiky a příslušnost ke skupině spadají do úzce provázaného systému příčinných vztahů. Byl sice ochoten uvažovat i o nekonformním jednání nevycházejícím ze skutečného přijetí kacířských věr (zejména tehdy, když byl na danou osobu vyvíjen nátlak),⁸³ avšak obecně vzato v jeho očích činy přímo vyplývaly z víry a tuto víru zpětně dokazovaly. Když Bompietro popřel, že by po svém odsouzení k nošení křížů zastával kacířskou víru, inkvizitor ihned opáčil, „proč navštívil kacířku Marii, mluvil s ní a posloužil jí tím, že jí dal ryby“.⁸⁴ Praktiky v Guidově pojetí dokazovaly víru a příslušnost.

Tento předpoklad směnitelnosti praktik za představy je středobodem inkvizičního diskurzu. Podle Johna H. Arnolda „inkviziční diskurz konstruuje specifický vztah mezi ‚jednáním‘ a ‚vírou‘: jednání funguje jako

79 K Bonigrinovým představám viz L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 13-17. Případ Jakuba Flamenghiho jsem zpracoval v článku D. Zbírál, „Skeptický a materialistický proud...“.

80 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 32.

81 C. Lansing, *Power and Purity...*, 81.

82 Což ostatně není nijak ojedinělý případ, srov. Gabriele Zanella, „Boni homines, bona opera, bona verba“, in: id., *Hereticalia: Temi e discussioni*, (Collectanea 7), Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo 1995, 209-224: 224.

83 Srov. záznam Contessina tvrzení, podle kterého víru kacířů „prý nemá ani nikdy neměla; uvádí, že kacířům prokázala úklonu (*reverenciam*) a obsloužila je, ale nikoli dobrovolně, nýbrž z návodu svého tchána Jana, své tchyně Dolcebony a svého manžela Bompietra“: L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 103.

84 *Ibid.*, 32.

pouhý znak víry. ... Toto rovnítko je však možné prostřednictvím podrobného průzkumu registrů rozrušit a vztah mezi vírou a jednáním spíše podrobit tázání než jej pokládat za samozřejmý⁸⁵. V Bompietrově případě skutečně takováto samozřejmost chybí. Na uvedený dotaz, proč navštívil kacířku Marii a dal jí ryby, když tvrdí, že v té době již kacířskou víru nesdílel, odpověděl, že z prostoty.⁸⁶ Tato nenápadná odpověď boloňského brašnáře diskrétně zpochybňuje onu jednoduchou a přímou kauzální vazbu mezi jednáním a představami, kterou máme spolu s inkvizitory sklon předpokládat.

Dalším, souvisejícím klíčovým předpokladem inkvizitorů, ale i nemalé části badatelů, je předpoklad směnitelnosti praktik za příslušnost, tedy předpoklad, že lze konstatovat něčí přijímání systému představ určité skupiny na základě jeho účasti na rituálech a dalších úkonech s danou skupinou spojovaných. Ani tuto kauzální vazbu ovšem prozkoumání fragmentů Bompietrovy religiozity nepodporuje. Nesouhlasím s interpretací Lorenza Paoliniho, podle které se Bompietro přiklonil k jistému druhu kompromisu mezi ortodoxií a herezí, jelikož „neměl sílu zaujmout k herezi jasné stanovisko“.⁸⁷ Jeho případ spíše samotnou hranici mezi ortodoxií a katarstvím rozostřuje⁸⁸ a ukazuje na nečlenský, nekonfesní typ religiozity. Bompietro nedokázal jasně rozlišovat mezi naukami a sektami kacířů. Chodil na mši, přitom si však podržel někdejší úctu k nekonformním asketům. Vínem obdarovával souběžně kacířku Marii i karmelitány, aniž bychom měli důvod chápat toto jednání jako projev přilnutí k nějakému systému představ a praktik.

Jak naznačuje i znění rozsudku,⁸⁹ Bompietro byl upálen v posledku za to, že po abjuraci hereze navštěvoval kacířku Marii a posílal jí potraviny. Za tímto vyústěním jeho procesu pochopitelně stojí celá soustava předpokladů o kauzálních souvislostech mezi představami, praktikami a příslušností. Záznamy v Bompietrově procesu nicméně dovolují tyto předpoklady podrobit kritice. Vztah mezi Bompietrovým jednáním, představami a identitou lze jen stěží pokládat za jednoduchý, přímý a jednosměrný kauzální vztah, kde by Marii a další nekonformní askety, ale i karmelitány,

85 John H. Arnold, *Inquisition and Power: Catharism and the Confessing Subject in Medieval Languedoc*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2001, 152.

86 L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 32.

87 L. Paolini, *L'eresia a Bologna fra XIII e XIV secolo I...*, 123.

88 C. Lansing, *Power and Purity...*, 92, obecněji 83.

89 Viz L. Paolini – R. Orioli (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310 I...*, 307: „[V]yznal ..., že se po vynesení rozsudku navrátil ke svým zvratkům a znovu upadl do kacířství, kterého se přísežně zřekl, tím, že navštěvoval či ubytoval kacířku Marii a posílal jí jídlo, ačkoli věděl, že je kacířka.“

podporoval prostě proto, že by byl členem téže organizace nebo přívržencem téhož systému představ jako oni.

SUMMARY

A Case of Non-Confessional Religiosity in Medieval Europe: Bompietro of Bologna

In this article, I analyze the religiosity of Bompietro of Bologna as reported in the register of the inquisition of Bologna, 1291-1310. I attempt to show that Bompietro's religiosity was above all practical; its doctrinal content seems to be scarce, and it was not focused on support of any church (Roman or Cathar). Bompietro's case reveals a non-confessional type of religiosity, one still underrepresented in the image of medieval Christianity. This case also encourages wider reflection on the relations between beliefs, practices and membership. Far from having direct causal links, these relations can sometimes prove quite intricate.

Keywords: Bompietro of Bologna; inquisition; practical religiosity; non-confessional religiosity; concept of religion; concept of membership; heresy and orthodoxy; Catharism.

Ústav religionistiky
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic

DAVID ZBÍRAL
david.zbiral@post.cz